O ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE UN SFERT DE MILENIU LA ORADEA (III)

de
FLORIAN NICA

Anul 1848, care a marcat — în istoria învătămîntului pedagogic orădean — trecerea de la *cursul preparandial* la *preparandie*, a constituit o veritabilă revoluție și în modul de pregătire a învățătorilor români la Oradea. Această pregătire devine tot mai specializată și diferențiată de școala elementară: pe de o parte, admiterea la preparandie era condiționată de absolvirea a cel puțin două clase gimnaziale; pe de altă parte, se punea un accent tot mai mare pe pregătirea și practica pedagogică în decursul a doi, apoi trei (1871) și, în sfîrșit, patru ani de studiu (1892).

Vechea școală vernaculară românească, deschisă în jurul anului 1727 — dintre absolvenții căreia, pînă la 1785, unii deveneau învățători, iar după acest an gazdă a cursului preparandial și unitate de practică pentru preparanzi — devenea acum *școală de aplicație* a preparandiei, tot mai organic legată de pregătirea viitorilor învățători. Este evident că, în noile condiții, modificările intervenite de-a lungul anilor în statutul preparandiei, ca și dificultățile suportate de aceasta se răsfrîngeau implicit și asupra școlii de aplicație.

Astfel, după încercarea nereușită de deturnare a preparandiei românești abia deschisă, prin unificarea ei cu Preparandia Romano-Catolică și excluderea limbii române ca limbă de predare, alte două tentative se fac în 1856, vizînd fuziunea preparandiilor unite din Transilvania într-una singură, cu sediul la Năsăud. Printre motivele invocate pentru desființarea preparandiei orădene, se înșiră și pretinsa lipsă de elevi la școala românească din Oradea, pentru a putea deveni o școală elementară puternică, spre a putea servi drept școală de aplicație[1]. Motivarea este inconsistentă: în matricola școlii pe anul școlar 1854/5 cele trei clase totalizează 46 de elevi, iar în anul școlar următor, 49[2]. Pînă la urmă,

---

[1] Apud V. Bolca, *Școala Normală Română Unită din Oradea, 1784—1934*, Oradea, Tip. Scrisul Românesc, 1934, p. 89.

[2] Arhivele Statului Filiala Oradea, *fond Episcopia Greco-Catolică*, dos. 39, f. 3 (În continuare: Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*).

la insistențele lui Vasile Erdeli, prin rezoluția din 26 octombrie 1856, împăratul decidea fixarea definitivă a preparandiei aici la Oradea.

În normele de reorganizare a preparandiei, printre altele se prevedea și înzestrarea școlii de aplicație cu două posturi de învățători și două săli de clasă[3].

Preparandia, organizată după aceleași principii ca și celelalte școli de învățători din țară, avea încă de la înființarea ei dreptul de publicitate, conform căruia putea organiza examene (de amitere sau de absolvire), avea latitudine de a emite diplome de învățător și alte acte legale etc. Vasile Erdeli, urmaș al lui Samuil Vulcan ca titular al Eparhiei Românești a Orăzii și un excelent organizator în domeniul școlar, a luptat și pentru lărgirea școlii vernaculare la patru clase, pentru obținerea gradului de școală capitală și a dreptului de publicitate și pentru aceasta. Ea a ajuns la această situație treptat, în decurs de cîțiva ani.

Deși cu elevi numeroși, la 1848 școala avea încă un singur învățător. La 11 septembrie 1856, conducerea școlii este înștiințată că „școala noastră din Oradea, *devine școală trivială cu două clase și cu doi învățători*“[4] (subl. ns.), pentru ca la 5 februarie 1861 să se anunțe *ridicarea școlii normale la patru clase și obținerea* și pentru ea a *dreptului de publicitate*“[5]. Astfel, străvechea școală parohială, inițial cu o clasă, apoi cu două ,este ridicată acum la rangul de școală capitală (Hauptschule, föiskola), urmînd să-și sporească numărul claselor printr-o mai mare diferențiere a elevilor, sporind și numărul învățătorilor[6].

Din cuvintele lui Vasile Erdeli, prin care el cerea să se anunțe poporului această veste, răzbate un cald suflu patriotic: „... pentru poporul român și pentru aceea e mai corespunzătoare școala, pentru că nu numai în toate științele și mai bine se vor învăța decît la alte școli, dară de o dată se vor deprinde în legea creștină și ritu Basericei noastre ... “. Așadar, școala rămînea pe mai departe — ca și preparandia — școala confesională, singura capabilă atunci și mai tîrziu, în condițiile dualismului austro-ungar, să apere naționalitatea și limba română. Trebuie să adăugăm însă faptul că, pe cînd la preparandie, conform actului fundațional, profesorii erau recrutați din rîndul clerului, învățătorii de la școala capitală de aplicație, din această perioadă, au fost mai în toate cazurile mireni. Ei nu serveau, ca cei dinainte de 1848, și de cantori la catedrală, aici existînd un cantor separat, care însă preda și ritul și cîntul bisericesc la preparandie.

---

[3] Apud Bolca, *op. cit.*, p. 89.

[4] Arh. Stat Ord., *fd. Liceul Pedagogic „Iosif Vulcan“*, dos. 1, f. 145. (În cont.: *fd. Lic. Ped*).

[5] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 3, f. 7.: „... recunoscîndu-se de Scola Normale publice ..., i s-a dat dreptul de *a da* Invetiaceilor *Testimoniu public*, prin care fără de a pune examen la alte școale *se vor primi la toate școalele* din tiera; precum și a noastră va poté primi Invetiaceii dela alte școale nu numai *Triviale*, ci și *Capitale sau Normale*“ (subl. n.s.).

[6] Apud Bolca, *op. cit.*, p. 90.

Cum sprijinul patronal al Capitlului Romano-Catolic încetase după incendiul din 1836, resursele pentru întreținerea școlii de aplicație erau asigurate în întregime de către eparhie. Spre deosebire de preparandie, pentru care statul plătea din Fondul Studiilor doi profesori și 6 burse pentru Eparhia Orăzii, la care s-au adăugat ulterior alte 6 stipendii pentru Eparhia Lugojului, învățătorii de la aplicație sînt plătiți din fundațiile instituite în acest scop, de către Vasile Erdeli și succesorii săi.

Conținutul procesului didactic la 1848 și în deceniul următor nu se deosebește prea mult de perioada anterioară, pe primul plan fiind puse și acum obiectele de cult: religia și istoria biblică. La acestea se adăugau aritmetica, scrierea, citirea și silabisirea[7], desigur în limba română. În anul școlar 1850/51 însă, citirea apare în limbile română, maghiară și germană[8].

Nici după ce școala se completează la 3 și apoi la 4 clase, încă nu au loc schimbări semnificative în conținutul școlii. În anul școlar 1858/59 apare ca obiect și scrierea frumoasă și începe să fie apreciată în mod distinct diligența elevilor[9]. În planul școlar pe 1872/3, moralitatea și diligența sînt pe primul plan, înaintea religiei și istoriei biblice[10]. Se mai adaugă, pe lîngă limbile română și maghiară (la care se fac acum citire și gramatică) și pe lîngă citirea germană, aritmetica, geografia, caligrafia, cîntul și gimnastica[11]. O diferențiere și mai mare se constată la partea lingvistică în anul școlar 1874/75, cînd la limbile română și maghiară se fac exerciții verbale, logografie, citire și gramatică. Se înregistrează și orele motivate și nemotivate[12], ceea ce indică o preocupare mai serioasă pentru frecvența școlară.

Preocuparea pentru ameliorarea continuă a conținutului învățămîntului se reflectă și în manualele școlare, care provin în cea mai mare parte din tipografia de la Blaj.

Legătura organică dintre școala de aplicație (capitală, normală) și preparandia căreia îi era afectată se vede și din rolul tot mai mare exercitat de directorul preparandiei și asupra mersului școlii de aplicație. Această legătură o ilustrează — așa cum vom vedea mai jos — și faptul că unii dintre învățătorii de la școala de „praxă“, pe lîngă că îndrumau la aplicație practica pedagogică a viitorilor învățători, predau la preparandie, ca profesori auxiliari, cîntul și ritul, lucrările practice și alte obiecte, chiar și pedagogia.

Primul director al preparandiei, dintre 1848 și 1856, a fost *Iosif Pop Sălăgeanu*, care a continuat opera lui Corneli și ca inspector al școlilor unite, pînă la 1862, cînd ocupă scaunul eparhial, în urma morții lui Vasile Erdeli. Cult și energic, om de mare prestigiu, lui i se datoresc în

---

[7] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4.
[8] Arh. Stat Ord., *fd. Lic Ped.*, dos. 39, f. 1.
[9] *Ibidem*, f. 5.
[10] *Ibidem*, f. 7.
[11] *Ibidem*, f. 9.
[12] *Ibidem*.

mare măsură menţinerea caracterului românesc al celor două şcoli orădene şi creşterea numărului şcolilor confesionale româneşti în Bihor. Şi următorii directori preparandiali (Teodor Aaron: 1856—1857; Ioan Pop: 1857—71; dr. Ioan Sabo: 1871—79; dr. Augustin Lauran: 1879—1906; Moise Neşiu: 1906—1907; Ioan Buteanu: 1907—1914 şi dr. Gheorghe Niculaş: 1914—1919), susţinuţi de profesorii de la preparandie şi de învăţătorii de la aplicaţie şi cu sprijinul moral şi material al forului tutelar, au respins presiunile de asimilare sporite mai ales în timpul dualismului, rezistînd cu tenacitate şi continuînd cursurile neîntrerupt şi în anii cumpliţi ai primului război mondial.

Şi după ce a devenit unitatea de aplicaţie a preparandiei, şcoala vernaculară a rămas, ca şi înainte de 1848, o *şcoală parohială*, parohul din Oraşul Nou fiind direcotrul şcolii. Înafară de rezolvarea treburilor administrative şi financiare ale şcolii — reparaţia şi întreţinerea localului, plata învăţătorului, ajutoarele pentru elevi —, el îndruma şi procesul de învăţămînt, alcătuind şi trimiţînd relaţia semestrială sau anuală despre şcoală, în care făcea şi aprecierea învăţătorului.

Relaţia pe anul şcolar 1847/48 o iscălea Petre Păşcuţ[13], urmat de Ioan Corhan (care o dădea pe cea din anul şcolar 1862/63[14], şi de Gabriel Rednic la 1868[15]. Informaţii utile despre evoluţia şcolii la începutul secolului al XX-lea avem, din 1906, de la directorul ei, Petre Popescu[16].

La începutul acestei perioade, şcoala funcţiona tot cu două clase, dar cu un singur învăţător, care era, în continuare, Nicolae Blajovici, colaborator preţios al bătrînului profesor preparandial Ioan Corneli, pînă la moartea acestuia în septembrie 1848, la vîrsta matusalemică de 94 de ani. Foarte curînd — probabil în toamna aceluiaşi an — Nicolae Blajovici a fost transferat la Nojorid, unde îl aflăm, sigur, în 1852, cînd avea o vechime în învăţămînt de 35 de ani[17]. Locul său la şcoala vernaculară (normală) din Oradea îl lua, în toamna 1848, Grigore Görög, pe care Vasile Erdeli îl găsea „calificat şi harnic deplin"[18] şi care a condus singur cele două clase, pînă la 1856. Din acest an, pe el îl găsim dascăl la clasa a II-a elementară, la clasa I fiind adus Gheorghe Ghenţiu, dascălul de la Sanislău[19]. Curînd şcoala ridicîndu-se la patru clase, Görög ia şi clasa a III-a, iar la clasa a IV-a este numit Gheorghe Cioară.

Grigore Görög era un om distins şi cult. El a funcţionat şi ca profesor auxiliar la preparandie, unde înafară de conducerea practicii cu preparanzii, a predat aritmetica şi caligrafia. V. Bolca afirmă că el pare să fi murit în 1870[20], dar în 1871 îl găsim tot ca învăţător al şcolii[21], şi

---

[13] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat*, dos. 779, f. 4.
[14] *Ibidem*, f. 18.
[15] *Ibidem*, f. 22.
[16] *Ibidem*, f. 69.
[17] *Ibidem*, f. 13.
[18] Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos. 1, p. 145.
[19] *Ibidem*.
[20] V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.

se pare că a funcționat aici și în anul școlar 1871/2[22]. Murind curînd, biblioteca sa, compusă din 105 volume, o lasă școlii unde a funcționat timp de 24 de ani[23].

Gheorghe Ghențiu a funcționat paralel cu Grigore Görög numai pînă la 1863, cînd renunță la post. Ca profesor auxiliar, înafară de conducerea practicii pedagogice la aplicație, el a predat la preparandie aritmetica și caligrafia[24]. Ion Zaica i-a luat locul în 1863, ca învățător la clasa a III-a pînă în 1871, predînd la preparandie aceleași materii ca antecesorul său.

Al treilea învățător contemporan cu Grigore Görög a fost Gheorghe Cioară, la clasa a IV-a[25], predînd ca profesor auxiliar ritul și cîntul bisericesc la preparandie[26]. Se pare că el a fost foarte puțin timp învățător la școala de praxă; păstrînd funcția de auxiliar la preparandie, el a rămas cantor la biserica catedrală. În schimb, cel de-al treilea post de învățător, la clasele I—II-a, concomitent cu Grigore Görög la clasa a IV-a și Ioan Zaica la clasa a III-a, era ocupat în anul școlar 1862/63, de către Paul Ghiman[27], pe care îl aflăm în școală și în 1867 și 1871[28].

În anul școlar 1871—72, școala are următorii învățători: la clasele I—II Teodor Sălăgeanu, la clasa a III-a pe Gavril Pal, la clasa a IV-a încă Grigore Görög. Cu moartea acestuia, locul său e luat de Gheorghe Görög[29], ca învățător și profesor auxiliar, pînă în 1881[30]. Locul său este luat de Gheorghe Costin, care a predat și limba română la preparandie pînă în 1891, cînd moare[31].

Creșterea relativă a numărului școlilor românești în satele din preajma orașului a făcut să scadă afluxul mare al elevilor înspre școala din centru. De aceea, în anul școlar 1892/93 se suprimă un post de învățător. Pe Grigore Torsan, care i-a luat locul lui Gheorghe Costin, îl găsim la clasele I—II-a, servind și ca profesor auxiliar, pînă în 1893[32], în timp ce la clasele III—IV era Gavril Pal, care a servit între 1871—1911, fiind și profesor de cant la preparandie[33].

Cu o altă reorganizare, din 1907, se trecea la un nou plan de învățămînt, dar școala rămînea tot cu două posturi pentru clasele I—II, respectiv III—IV. O nouă reorganizare are loc în 1911, cînd școala de

---

[21] Schematismus venerabili Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis C.R.O. pro anno MDCCCLXXI (1871)

[22] Petre Dejeu, *200 de ani de la înființarea Școlii Primare Greco-Catolice din Oradea (1733—1933)*, în *Vestitorul*, 1934, II, p. 7.

[23] V. Bolca, *op. cit.*, p. 100.

[24] *Ibidem.*

[25] P. Dejeu, *op. cit.*, p. 7.

[26] V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.

[27] Arh. Stat Ord. *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 15—18.

[28] Schematismele pe anii respectivi.

[29] V. Bolca, *op. cit.*, p. 113.

[30] *Ibidem.*

[31] V. Bolca, *op. cit.*, p. 146.

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem*, p. 177.

aplicaţie se ridică la şase clase, dar cu un singur învăţător — Mihai Silaghi (Sălăgeanu), care preda şi cîntul la preparandie[34]. Această restrîngere trebuie pusă în legătură cu aplicarea legii Appony, îndreptată împotriva învăţămîntului naţionalităţilor din monarhia dualistă.

Numărul elevilor şi *evoluţia populaţiei şcolare* depind de provenienţa lor locală şi socială, de evoluţia demografică, de politica şcolară a statului şi de alţi factori.

În privinţa numărului elevilor de la şcoala vernaculară românească din Oradea, al cărei rol şi prestigiu au crescut după ce a devenit şcoala capitală (Hauptschule, föiskola) şi unitate de practică pedagogică a preparandiei, el evoluează în general ca şi în perioadele anterioare, înregistrînd o creştere sensibilă pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, cînd se constată o uşoară scădere. Astfel, în anul şcolar 1847/48, deşi rămînea încă o şcoală elementară inferioară cu numai două clase, numărul total al elevilor se ridica la 123, din care 57 băieţi şi 66 fete[35], pentru prima dată numărul fetelor prevalînd faţă de al băieţilor. În anul şcolar 1855/56, numărul total este mai mare, 126, dar raportul numeric pe sexe se inversează: 68 băieţi şi 58 fete[36]. Peste 10 ani (1865/66) găsim 120 elevi, cu trei învăţători[37]. Deşi frecvenţa şi promovabilitatea în aceşti ani rămîn încă scăzute — cîte odată sub jumătate din efectivul total —, numărul elevilor este destul de ridicat.

Printre factorii care au determinat această creştere a populaţiei şcolare, se numără fără îndoială creşterea demografică generală, ca şi stabilirea în oraş, ca meseriaşi, negustori, militari etc. a unui număr de familii, mai ales din satele vecine cu oraşul, în pofida opreliştilor care persistau şi după 1848. Numele de Crainic, Eleneş, Buda, Găvriluţ, Pele, Herpan etc. ne amintesc de sate vecine sau mai îndepărtate, de unde proveneau familiile elevilor respectivi cu una sau mai multe generaţii în urmă. O parte din cei din loc sau veniţi erau asimilaţi pe diferite căi, inclusiv prin mijloace administrative, sub scutul legilor adoptate în perioada dualismului[38].

Un alt factor care a determinat afluxul de elevi la şcoala din centru (Oraşul Nou) l-a constituit şi desfiinţarea şcolii româneşti şi rutene care a funcţionat sporadic în secolul al XVIII-lea, şi foarte puţin şi în cel următor, în Oradea—Olosig[39].

---

[34] Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 7.

[35] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.

[36] *Ibidem*, f. 15.

[37] *Ibidem*, f. 26.

[38] Despre presiunile de deznaţionalizare vezi V. Bolca, *op. cit.*, p. 121—129. Citate mai semnificative din legile şcolare din 1868 şi din 1907, vezi la acelaşi autor, p. 160—161.

[39] În ciuda străduinţelor parohilor Ignaţie Balcu şi Ioan Murgu, ei n-au reuşit să o redeschidă. Sînt elocvente în acest sens observaţiile făcute de Ignaţie Balcu de Bistra, datate 31 octombrie 1863 (Arh. Stat, Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos 779, f. 20): „Din perspectiva naţionalităţii, a sentimentului religios şi a propriului cult, şcoala ar fi inevitabil necesară, fiindcă este scandaloasă omisiunea şcolarizării

În tabelul despre școlile poporale din Cercul Oradea pe anul școlar 1862/63[40] se menționa un alt factor care contribuia la sporirea numărului elevilor acestei școli: „La școala capitală, afară de cei înscriși școlari, se adunau și din comunitățile vecine“[41].

O relativă scădere a numărului elevilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea este pusă tocmai în legătură cu înscrierea multor elevi în alte școli, din preajma orașului sau din incinta acestuia. Astfel, la 10 iunie 1906, parohul Petru Popescu menționa: „Fiind școala orășenească cu patru clase elementare, ... se înscriu după plac, fiind și alte școli aici. Așa că, în anul școlar 1905/6, s-au înscris cu începutul anului 52 prunci școlari, din care au frecventat școala 47“[42].

Creșterea ponderii numerice a elevilor din Oradea față de alte comunități reiese din matricola școlară, care pe unii ani indică și locul nașterii elevilor. Surprinde totuși menținerea unui număr destul de mare de elevi veniți din localități apropiate, dar și din unele destul de îndepărtate. Astfel, în anul școlar 1895/96, pe lîngă 15 elevi din Oradea, sînt menționați elevi din Monoșpetreu, Sîntandrei, Giriș, Borod, Băița etc.; în 1896/97 se adaugă din Ciulești, Debrecen, Vad, Pocei, Craidorolț (Satu-Mare) etc. În 1903/4 din Groși, Vertiș, Iclod, Bedeu[43]. Aceasta demonstrează rolul și prestigiul mare ale școlii capitale de aplicație din Oradea, alături de al școlii elementare de pe lîngă gimnaziul românesc din Beiuș.

Așa cum am precizat în partea a doua a studiului nostru (*Crisia*, XIII, 1983, p. 517—525), după incendiul devastator din 1836, atît școala națională (vernaculară), cît și cursul preparandial aferent, au fost găzduite în casa din strada Peței, colț cu strada Grădina Verde, pînă în preajma anului 1848, Preparandia, care va lua locul cursului preparandial în pregătirea învățătorilor, se va deschide — așa cum se prevedea chiar în actul fundațional[44] — în clădirea Seminarului Românesc deschis în anul 1792, în timp ce școala vernaculară, care va deveni școala de praxă a acesteia, va rămîne încă în vechiul local provenit din donația Caba și reparat cu contribuția substanțială a lui Samuil Vulcan. Din relația despre situația școlii pe anul școlar 1847/48 aflăm că „localul școlii este și acum în ruină din timpul incendiului, iar pentru școală se folosește o clădire tesată pentru alt scop, care se găsește într-o stare bună“[45]. În

---

progeniturii credincioșilor unei biserici independente, chiar în centrul Diecezei, de unde iradiază străduința educării poporului“. În 1868 și 1869, Ion Murgu menționează: „Parohia a făcut de multe ori demersurile pentru școală, dar fără rezultat“ (*Ibidem*, f. 26). În această situație parohul se interesa totuși de școlarizarea elevilor, la 3 decembrie 1868 menționînd: „Copiii obligați la școală au fost îndrumați spre școala principală din Orașul Nou“ (*ibidem*, f. 23). La 1877 numărul celor obligați la școală era de 32, din care frecventau 16 (*ibidem*, f. 34).

40 Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 17.

41 *Ibidem*, f. 6.

42 *Ibidem*, p. 69.

43 Arh. Stat Ord., *fd. Lic. Ped.*, dos, 39, f. 29, 218, 219 și urm.

44 Vezi Bolca, *op. cit.*, p. 266—267.

această clădire din strada Peţei (ulterior General Moşoiu nr. 9, azi Cuza Vodă nr. 36), şcoala primară e readusă pe vatra veche de lîngă catedrală, în 1883. Refacerea şi lărgirea localului este terminată în 1889, astfel încît va putea adăposti nu numai şcoala de aplicaţie ci, curînd, şi preparandia. La 10 iunie 1906, Petru Popescu, care, în calitate de paroh, era administrator al şcolii, menţiona: „Este şcoală proprie. S-a edificat în 1889 pe spesele fondului „Pavel". Este sub acoperiş cu locuinţa învăţătorilor. Interiorul şcoalelor este de 42 m^2. Este în stare bună şi corespunzătoare legii"[46]. Aici se va muta în 1907 şi preparandia, şi aici surprinde primul război mondial cele două şcoli organic legate între ele şi tot în clădirile de-aici vor funcţiona ele şi după întregirea din 1918.

Se impun unele aprecieri conclusive:

1. Rolul şi prestigiul şcolii naţionale româneşti din Oradea au crescut, mai ales după ce a obţinut dreptul de publicitate în 1861, ca şcoală capitală şi unitate de aplicaţie a preparandiei;

2. Pînă la marea Unire din 1918, împreună cu şcoala corespunzătoare din Blaj, şcoala capitală din Oradea a avut rolul principal în instrucţia elementară a elevilor care şi-au continuat studiile la Gimnaziul din Beiuş, preparandia Românească din Oradea şi la alte şcoli.

---

[45] Arh. Stat Ord., *fd. Ep. Gr. Cat.*, dos. 779, f. 4—5 v.
[46] *Ibidem*, f. 69.